तत्र
रतिर्मनोऽनुकूलेऽर्थे मनसः प्रवणायितम्।
वागादिवैक्लाद्येतोविकासो हास इष्यते॥
इष्टनाशादिभिर्येतो वैक्लव्यं शोकशब्दभाक्।
प्रतिकूलेषु तैक्ष्ण्यास्यावबोधः क्रोध इष्यते॥
कार्य्यारम्भेषु संरम्भः स्थेयानुत्साह उच्यते।
रौद्रशक्या तु जनितं चित्तवैक्लव्यदं भयम्॥
दोषेक्षणादिभिर्गर्हा जुगुप्सा विषयोद्भवा।
विविधेषु पदार्थेषु लोकसीमातिवर्त्तिषु॥
विस्फारश्चेतसो यस्तु स विस्मय उदाहृतः।
शमो निरीहावस्थायामात्मविश्रामजं सुखम्॥
यथा मालतीमाधवे रतिः। नटकमेलके हासः। रामायणे शोकः। महाभारते शमः। एवमन्येऽपि। एते हि एतेष्वन्तरा उत्पद्यमानैस्तैस्तैर्विरुद्धैरविरुद्धैश्च भावैरनुच्छिन्नाः प्रत्युत परिपुष्टा एव स्वहृदयानुभवसिद्धाः॥"*॥) स्थितिविशिष्टे, त्रि॥ (तथा, महाभारते। ६।३।२६।
"संवत्सरस्थायिनौ च ग्रहौ प्रज्वलितावुभौ॥")

स्थायुकः, पुं, (स्थातुं शीलमस्य। स्था+"लसपतपदेति।"३।२।१५४। इति उकञ्।) एकग्रामाधिकृतः एकस्मिन् ग्रामे नियोजितः। इत्यमरः। २। ८। ७॥ (स्थितिशीले, त्रि। यथा, भट्टिः। २। २२।
"आयोधने स्थायुकमस्त्रजात-
ममोघमभ्यर्णमहाहवाय।
ददौ वधाय क्षणदाचराणां
तस्मै मुनिः श्रेयसि जागरूकः॥")

स्थालं, क्ली, (तिष्ठत्यस्मिन् अन्नादिकमिति स्था+"स्थाचतिमृजेरिति।" उणा० १। ११५। इति आलच्।) हैमादिकृतभोजनपात्रम्। थाल इति भाषा। इत्यमरः। ३।५। ३२॥ स्थलति तिष्ठति अन्नादिकमत्र स्थालं स्थल ज स्थाने घञ्। इति भरतः॥ (अस्थिविशेषः। यथा, याज्ञवल्क्यः। ३। ८५।
"स्थालैः सह चतुःषष्टिर्दण्डा वै विंशतिर्नखाः॥"
"स्थालानि दन्तमूलप्रदेशस्थान्यस्थीनि।" इति तत्र मिताक्षरा॥)

स्थाली, स्त्री, (तिष्ठन्त्यत्रान्नादीनीति। स्था+आलच्। गौरादित्वात् ङीष्। इत्युणादिवृत्तौ उज्ज्वलः। १। ११५।) पाकपात्रविशेषः। हाँड़ी इति थाली इति च भाषा। तत्पर्य्यायः। पिठरः २ उखा ३ कुण्डम् ४। इत्यमरः। २। ९। ३१॥ पिठरी ५ स्थालम् ६ उषा ७ कुण्डी ८। इति तट्टीका॥ कुण्डा ९ कुण्डिका १०। इति शब्दरत्नावली॥ पाकः ११ पातिली १२। इति जटाधरः॥ (यथा, हरिवंशे। २६। ४०।
"पूरयित्वाग्निना स्थालीं गन्धर्व्वाय तमब्रुवन्।
अनेनेष्टा च लोकान्नः प्राप्नुहि त्वं नराधिप॥")
पाटलावृक्षः। इत्यमरटीका। २। ४। ५४॥ मेदिनी च॥

स्थालीपक्वं त्रि, (स्थाल्यां पक्वम्।) स्थाल्यां पक्वान्नादि॥

स्थालीपाकः, त्रि, (स्थाल्यां पाको यस्य।) भाजनपक्वान्नादिः। यथा, चातुर्म्मास्यव्रते भाष्ये।
"लभते सन्ततिं दीर्घां स्थालीपाकमभक्षयन्॥"
इति तिथ्यादितत्त्वम्॥
(स्थाल्यां पच्यते इति। पच्+घञ्। स्थालीकृतपाकविशेषे, चरुविशेषे च पुं। यथा, महाभारते। ३। २३२। ३२।
"ये च धर्म्माः कुटुम्बेषु श्रद्धा मे कथिताः पुरा।
भिक्षाबलिश्राद्धमिति स्थालीपाकाश्च पर्व्वसु॥
मान्यानां मानसत्कारा ये चान्ये विदिता मम
तान् सर्व्वाननुवर्त्तामि दिवारात्रमतन्द्रिता॥")
मांसाष्टकाश्राद्धे स्थालीपाकस्य मांसप्रतिनिधित्वं यथा, "पशुभावे स्थालीपाकेन यथा गोभिलः। 'अपि वा स्थालीपाकं कुर्व्वीत इति।' तद्विधानन्तु।
"स्थालीपाकं पशुस्थाने कुर्य्यादयद्यानुकल्पिकम्
अपयेत्तं सवत्सायास्तरुण्या गोः पयस्यनु॥"
इति छन्दोगपरिशिष्टोक्तं ग्राह्यम्। अन्विति ओदनचरोः पश्चात्।" इति तिथ्यादितत्त्वम्॥
(वैद्यकोक्तस्थालीपाकविधिर्यथा,—
अथ स्थालीपाकविधिः।
"इत्यमादित्यपाकान्ते स्थाल्यां पाकमुपाचरेत्।
स्थालीपाके फलद्राक्षमयसस्त्रिगुणीकृतम्॥
तस्य षोड़शिकं तोयमष्टभागावशेषितम्।
मृदुमध्यकठोराणामन्येषामयसा समम्॥
क्वथनीयं समादाय चतुरष्टौ च षोड़श।
गुणानां स्थाप्यते तोयं शेषयेदयसा समम्॥
खरसस्यापि लौहेन स्थालीपाके समानता।
स्थाल्यां क्वाथादिकं दत्त्वा यथाविधिविनिर्म्मितम्
पाकेन चीयते यस्मात् स्थालीपाक इति स्मृतः
हस्तिकर्णपलाशस्य मूलञ्च शतमूलिका॥
भृङ्गराजाख्यराजानामेषां निजरसैः सह।
मिलित्वा वा विधातव्यं स्थालीपाके फलादनु।
यथा दोषौषधेनापि स्थालीपाको विधीयते॥"
इति वैद्यकरसेन्द्रसारसंग्रहे जारणमारणाधिकारे॥)

स्थालीपुलाकः, पुं, (स्थालीस्थः पुलाको भक्तगुलिका यत्र।) न्यायविशेषः। यथा,—
"स्थालीस्थास्तण्डुला एते सर्व्वे विक्लित्तिभागिनः
समकालाग्निसंयोगभागित्वात् प्रतिपन्नवत्॥"
इति स्थालीपुलाकन्यायेन वैदिकलिङ्गत्वावच्छेदेनापूर्व्वे शक्तिकल्पनात्। प्रतिपन्नं हस्तमर्दनादिना स्फुटितत्वेन ज्ञातम्। इति मलमासतत्त्वम्॥

स्थालीबिलं, क्ली, (स्थाल्या बिलम्।) पाकपात्रस्याभ्यन्तरम्। स्थाल्याः शून्यभागः। इति सिद्धान्तकौमुदी॥

स्थालीबिलीयः, } त्रि, (स्थालबिलमर्हतीति।
स्थालीबिल्यः, } "स्थालीबिलात्।" ५।१।७०।
इति छः यच्च।) पाकयोग्यतण्डुलादिः। यथा, स्थालीबिलीयास्तण्डुलाः। स्थालीबिल्याः पाकयोग्या इत्यर्थः। इति सिद्धान्तकौमुदी॥

स्थालीवृक्षः, पुं, (स्थालीवत् वृक्षः।) तरुप्रभेदः। वेलियापीपर इति हिन्दी भाषा। तत्पर्य्यायः। नन्दीवृक्षः २ अश्वत्थभेदः ३ प्ररोही ४ गजपादपः ५ क्षयतरुः ६ क्षीरी ७ वनस्पतिः ८। अस्य गुणाः। लघुत्वम्। स्वादुत्वम्। तिक्तत्वम्। तुवरत्वम्। उष्णत्वम्। कटुपाकरसत्वम्। ग्राहित्वम्। विषपित्तकफास्रनाशित्वञ्च। इति भावप्रकाशः॥

स्थावरं, क्ली, (तिष्ठति धनुषीति स्था+वरच्।) धनुर्गुणः। इति त्रिकाण्डशेषः॥

स्थावरः, पुं, (तिष्ठतीति। स्था+वरच्। पर्व्वतः। इति शब्दरत्नावली त्रिकाण्डशेषश्च॥

स्थावरः, त्रि, (तिष्ठतीति। स्था+"स्थेशभासपिसकसो वरच्।" ३। २। १७५। इति वरच्।) जङ्गमेतरः। अचलवस्तु। इत्यमरः। ३। १। ७३॥ जङ्गमा गोमक्षिकादयः ततोऽन्यो वृक्षादिः स्थावरः। इति भरतः॥ *॥
स च ब्रह्मणः सप्तमः सर्गः षड्विधश्च। यथा,—
"सप्तमो मुख्यसर्गस्तु षड्विधस्तस्यपाञ्च यः।
वनस्पत्योषधिलता त्वक्सारो वीरुधो द्रुमाः॥"
तेषां लक्षणं यथा,—
"उत्स्रोतसस्तमःप्राया अन्तःस्पर्शा विशेषिणः॥"
इति श्रीभागवतम्॥
"ये पुष्पैः विना फलन्ति ते वनस्पतयः। ओषधयः फलपाकान्ताः। लता आरोहणापेक्षाः। त्वक्सारो वेणुदलादयः। लता एव काठिन्येन आरोहणानपेक्षा वीरुधः। ये पुष्पैः फलन्ति ते द्रुमाः। ऊर्द्ध्वं स्रोत आहारसञ्चारो येषां ते। तमःप्रायाः अव्यक्तचैतन्याः। अन्तःस्पर्शाः स्पर्शमेव जानन्ति नान्यत् तदापि अन्तरेव न बहिः। विशेषिणः अव्यवस्थितपरिणामाद्यनेकभेदवन्तः"
इति तट्टीकायां श्रीधरस्वामी॥*॥ स्थावरधनं सान्निध्येतरेभ्यो न विक्रेतव्यम्। यथा,—
"स्थावरं धनमन्यर्म्म स्थिते सान्निध्यवर्त्तिनि।
योग्ये क्रेतरि विक्रेतुं न शक्तः स्थावराधिपः॥
सान्निध्यवर्त्तिनां ज्ञातिः सवर्णो वा विशिष्यते।
तयोरभावे सुहृदो विक्रेतिच्छा गरीयसी।
निर्णीतमूल्ये पण्येन स्थावरस्य क्रयोद्यमे।
तन्मूल्यञ्चेत् समीपस्थो राति क्रेता न चापरः॥
मूल्यं दातुमशक्तश्चेत् सम्मतो विक्रयेऽपि वा।
सन्निधिस्थस्तदान्यस्मै गृही शक्नोति विक्रये॥
क्रीतश्चेत् स्थावरं देवि! परोक्षे प्रतिवासिनः।
श्रवणादेव तन्मूल्यं दत्त्वासौ प्राप्नुमर्हति॥
क्रेता तत्र गृहारामान् विनिर्म्माति भुनक्ति वा
मूल्यं दत्त्वापि नाप्नोति स्थावरं सन्निधिस्थितः॥
इति महानिर्व्वाणतन्त्रे द्वादशोल्लासः॥
स्थावरे विशेषो यथा, याज्ञवल्क्यः।
"मांसमुक्ताप्रवालानां सर्व्वस्यैव पिता प्रभुः।
स्थावरस्य तु सर्व्वस्य न पिता न पितामहः॥"
अपि च।
"स्थावरं द्विपदञ्चैव यद्यपि स्वयमर्जितम्।
असम्भूय सुतान् सर्व्वान् न दानं न च विक्रयः॥"